

פעילותו של הראי"ה קוק זצ"ל בענייני ביטחון היישוב

הקדמה
הגנה על יישוב יהודי בשבת
גיוס לצבאות זרים
מאורעות תרפ"ט וספיחיהן
דרישה מהממשל הבריטי לדאוג לשמירה על הביטחון
אימונים ושירות בשבת וחג
תמיכה בערבים שסייעו ליישוב היהודי

הקדמה

בקץ תרס"ד מונה הרב קוק לרבן של יפו והמושבות. במסגרת תפקידו הוא לקח על עצמו את האחריות על עניינים ההלכתיים הנובעים מתנאיה המיוחדים של הארץ בתקופתו. בין השאר הוא התמודד עם שאלות הנובעות מהבעיות הביטחוניות שנוצרו כתוצאה מההתנגדות האוכלוסייה הערבית להתיישבות היהודית החדשה ברחבי הארץ, תוך מציאת דרכים ומסילות לליבם של המתיישבים החלוצים, שרובם התרחקו מהתורה וההלכה. היה זה מסע יזום של התקרבות בין היישוב הישן ליישוב החדש בארץ ישראל, תוך שיתוף פעולה בין רבנים מזרמים שונים.

במאמר זה ליקטתי ממקורות מגוונים אירועים שונים הקשורים באופן ישיר או עקיף לפעילותו של הרב זצ"ל שנגעה בענייני ביטחון והגנת היישוב בארץ.

הגנה על יישוב יהודי בשבת

בי"ז תשרי תרע"ב (9/10/1911) נחתם חוזה בין ועד המושבה רחובות וועד ארגון 'השומר'. 'השומר' הבטיח לשמור על בתיה, חצרותיה ושדותיה של רחובות, וקיבל על עצמו את האחריות לכל הנזקים שיתרחשו בעת שמירת שומרו. 'השומר' התחייב להציב שבעה שומרי לילה במושבה וחמישה שומרים רוכבים בשדות במשך כל השנה, ובימי הקטיף והבציר להוסיף עוד שומר רוכב ועשרה שומרים רגליים. נקבע ששכר השמירה יהיה 1,600 פראנק לחודש. 'השומר' הפקיד ערבות של 1,000 פראנק לתשלום על נזקים אם יהיו¹. כאשר הרב קוק שמע על כך הוא פנה במכתב לוועד

1 קובץ השומר: תעודות, זכרונות ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי "השומר", הוצאת ארגון העבודה, תל אביב, תרצ"ז, זלמן אסושקין, זכרונות מהשמירה ברחובות, עמ' 131-135; כתב ההתקשרות בין "השומר" לוועד רחובות, עמ' 440-443 (חברי ועד רחובות: יהושע גולדפרב, אפרים צבי חרל"פ,

המושבה רחובות, וציין כי מסירת השמירה לידי יהודים שמחה אותו מאוד, אך הוא מבקש להתנות עם השומרים שלא יחללו את השבתות והחגים בעת שמירתם כאשר אין מדובר בפיקוח נפש: "בלא חילול שבת של הוצאה, של רכיבה, ושל הבערה ויריה וכיו"ב. וביו"ט בלא העברה על איסורים הנוהגים ביו"ט, שהם כל המלאכות הנהוגות ע"פ רוב בשמירה, חוץ מהוצאה והבערה ע"י אש שכבר הוא בוער".²

הקואופרציה מרחביה הייתה היישוב היהודי הראשון שהוקם על ידי חלוצים יהודים בעמק יזרעאל. בשנת תר"ע עלתה למקום קבוצת כיבוש מאנשי ארגון "השומר" ופועלים מאנשי העלייה השנייה, ואחרי כמה חודשים (חורף תרע"א) נוסד היישוב כמשק שיתופי שכל חבר בו מקבל שכר לפי תרומתו. באותם ימים החל מושל נצרת שכרי אל עסלי להסית נגד היישוב, כדי למנוע הקמת יישובים יהודיים באזור. ההסתה הביאה בין השאר לסכסוכים בין רועי היישוב לרועים הערביים בסביבה. השכנים הערבים של מרחביה התנכלו ליישוב החדש בדרכים שונות, ואחת השיטות הייתה לערוך את הגניבות וההתקפות דווקא בלילות שבת, כשרוב התושבים בבתיהם. אנשי מרחביה החליטו להקדים את סעודות ליל שבת ולסיים אותן מוקדם ככל האפשר, ובאמת באחד מלילות שבת כאשר הגיעו המתקיפים יצאו לקראתם אנשי מרחביה על סוסים וברגל והבריחו אותם. הדבר נודע בירושלים, והופצה שמועה כי מתיישבי מרחביה מחללים שבת בפרהסיה. בעצת הסופר ר' בנימין, ד"ר רופין וד"ר טהון הם הזמינו אליהם את רבני ירושלים לבדוק הכצעקתה. כאשר הודיעו להם על כוונת הרב קוק ורבנים נוספים להגיע לביקור הם שכרו דיליז'נס מהעיר נצרת כדי להסיע אליהם את הרבנים מעפולה, אך הביקור נדחה כמה פעמים. באחד הימים הם קבלו במפתיע הודעה מעפולה על הגעת הרבנים כחלק מ'מסע הרבנים', ושהם ממתנינים בתחנת הרכבת של עפולה. אנשי מרחביה ארגנו מיד את אחת העגלות וניקו אותה, ובה הביאו את הרבנים למרחביה. כשביקשו את סליחת הרבנים על כך שלא הספיקו להכין עבורם רכב נאה יותר, השיב להם הרב קוק בנאום נלהב, והביע את אושרו על הזכות שנפלה בידו ליסוע בעגלתם של עמלים יהודים בארץ האבות...

'מסע הרבנים' היה יוזמה של הרב קוק שיצאה אל הפועל בחורף תרע"ד, ובו ביקרה משלחת של רבנים ביישובים החדשים בצפון הארץ. יחד עם הרב קוק שהיה אז רבה של יפו, ועוזרו הרב גרינברג, יצאו למסע הרב יוסף חיים זוננפלד רבה של היהדות החרדית בירושלים ובנו הרב אליהו מרדכי, הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ נציג ארגון הפקידים

משה סמילנסקי, אפרים זק"ש); משה סמילנסקי, רחובות: ששים שנות חייה תר"ן-תש"י, הוצאת המועצה מקומית רחובות ליד דביר תל אביב, תש"י, עמ' 70.

2 הרב אברהם יצחק הכהן קוק רב ואב"ד פעיה"ק יפו והמושבות תובכ"א. אל הועד הנכבד ברחובות ת"ו, מ"ח [מר חשון] תרע"ב, ארכיון עיריית רחובות.

והאמרכלים של אמסטרדם שמימן את הוצאות המסע, הרב בן ציון ידלר "המגיד הירושלמי" שהיה אחראי ארצי על קיום המצוות התלויות בארץ ביישובים, הרב אריה ליב זילברמן רבה של צפת, הרב יעקב משה חרל"פ מרבני ירושלים וישיבת "מרכז הרב", הרב ברוך מרכוס רבה של חיפה והרב משה קליערס רבה של טבריה. המסע נמשך כחודש, והמשלחת ביקרה ב-26 יישובים ונפגשה עם תושביהם. המטרה הייתה קירוב לבבות בין אנשי היישוב הישן והחדש, שרובם התרחקו במידה זו או אחרת מהתורה ומצוותיה.

הרבנים שהשתתפו במסע המושבות שהו כמה ימים במרחביה. באחד הלילות הותקף המקום בידי הערבים. תושבי המקום הסבירו לרבנים שהערבים נוהגים לתקוף בלילות שבת ושעליהם לצאת ולהגן על עצמם ועל רכושם, וביקשו את חוות דעתם האם הם נוהגים כהלכה. הרב קוק השיב שאם הם בטוחים שיש בהתקפה עניין של פיקוח נפש חובתם להגן על עצמם. הרבנים האחרים נמנעו מלהביע את דעתם, כי האחריות ההלכתית על המושבות הייתה מוטלת על הרב קוק³.

בעת ביקור משלחת הרבנים, בכ"ה במרחשון (25.11.1913), הגיעה למרחביה ההודעה על הרצח של משה ברסקי מדגניה ושל יוסף זלצמן מכנרת בירי מהמארב. הרבנים נתבקשו לערוך להם אזכרה. לאחר תפילת ערבית נאספו כל התושבים בחדר האוכל, והרב זוננפלד הספיד את שני הנרצחים. הוא בכה על החיים הצעירים שרוצחים ערבים קפחו את חייהם, והרים על נס את מסירות הנפש של הצעירים המוכנים למות על קידוש השם במולדת. אחריו הספיד גם הרב קוק⁴.

גיוס לצבאות זרים

בקץ תרע"ד, במהלך שהותו של הרב קוק בחו"ל, פרצה מלחמת העולם הראשונה, מערך ההפלגות בים התיכון שובש, והרב לא היה יכול לחזור לארץ. בתרע"ו הרב קוק שהה בלונדון, ושימש באופן זמני כרבה של קהילת "מחזיקי הדת". שמעון גליצנשטיין, תלמיד ישיבת "תורת אמת" של חב"ד בחברון, שגורש מהארץ ע"י הטורקים כנתין זר, הגיע גם הוא ללונדון, ושם שימש כמזכירו האישי של הרב קוק. לימים סיפר הרב גליצנשטיין על מסירות הנפש של הרב קוק למניעת גיוס יהודים למלחמה במסגרת הצבא הרוסי או

3 גרשון גפנר, בשיבחים של צדיקים, בתוך אליעזר לובראני (עורך), ספר מרחביה הקואופרציה, תל אביב, תשכ"א, עמ' 95-96.

4 הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ, אלה מסעי הרבנים מחברי העדה להרמת קרן הדת באה"ק ת"ו אשר נסעו לסייר במושבות השומרון והגליל בחורף שנת תרע"ד, הוצאת קול מבשר זמרת הארץ, תשס"א, עמ' 107; יוסף רבינוביץ, מרחביה (ליובל ה-25), ספרית ארץ-ישראל של הקרן הקיימת לישראל, הוצאת אומנות, תל אביב, תרצ"ז, עמ' 43; שלמה זלמן זוננפלד, האיש על החומה: מסכת חייו, פעליו, מנהיגותו ודברי ימי התקופה של מרן הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד, הרב הראשי של היהדות החרדית בארץ-ישראל, כרך שני, ירושלים, תשל"ג, עמ' 303-305.

האנגלי. בין השאר הוא הצליח לעכב הצעה ממשלתית שביקשה לשלוח את היהודים נתיני רוסיה הנמצאים באנגליה לארצם, כדי שיתגייסו שם לצבא הרוסי שנלחם גם הוא בגרמניה באותה תקופה. הרב פעל גם כדי למנוע גיוס של יהודים לצבא הבריטי, על ידי מתן תעודות של בעלי משרות דתיות שלפי החוק היו פטורים מגיוס. כשהתרבו בעלי התעודות מהסוג הזה החלה המשטרה לתהות על קנקנם, ובאחת השבתות הגיע אל בית הרב קוק בלש שזימן אותו לתחנת המשטרה למוצאי שבת. במוצ"ש הרב נחקר על מתן תעודה הפוטרת משירות צבאי למי שהתברר למשטרה שאינו 'משמש בקודש' כפי שהוא מוגדר בתעודה, והרב הסביר שהתעודה שהוא נתן מבוססת על תעודה קודמת שהייתה ברשות אותו אדם וכנראה אבדה לו. מפקד המשטרה הודיע לרב כי הוא נאשם במתן תעודה פיקטיבישבת הדין הצבאיים מתייחסים לעבירה זו בחומרה עד כדי עונש מוות. בכל אופן הודיע קצין המשטרה לרב קוק כי הוא משחרר אותו הפעם והוא מבין שהוא טעה מתוך תמימות, אך הוא מזהיר אותו להתרחק ממעשים כאלו. כאשר הם יצאו מתחנת המשטרה הציע הרב גליצרשטיין לרב קוק להפסיק את העיסוק בתחום זה בגלל הסכנה הכרוכה בכך, אך הרב השיב לו כי הנשלחים לחזית עומדים מול סכנת נפשות ממשית ואילו סכנתו כממליץ על קבלת פטור מהצבא היא בספק, ואין הוא רשאי במצב כזה לפטור את עצמו מחיוב הצלת נפשות מישראל. למחרת הוא המשיך במתן תעודות כאלה כאילו לא קרה דבר⁵.

מעניין לציין שבעת הוויכוח על גיוס תלמידי ישיבות במלחמת העצמאות בתש"ח עשו מתנגדי הגיוס שימוש במכתב של הרב קוק נגד גיוס תלמידי חכמים מבלי לציין את זמנו והקשרו. כאשר נודע הדבר לבנו הרב צבי יהודה הוא פרסם בכ"ה ניסן תש"ח הודעה גלויה בה כתב: "למען אמיתה של תורה, כי המכתב הזה נכתב בחודש אדר שנת תרע"ז בלונדון להשתדלות לשחרור תלמידי חכמים ממלחמת אנגליה ורוסיה וגרמניה וכו' שלא היה בה שום עניין לחיוב הצלת נפשות בישראל ובארץ ישראל", ובהמשך דבריו הגדיר את הפרסום כ"סילוף מן המין הגרוע והמחפיר ביותר"⁶.

מאורעות תרפ"ט וספיחיהן

יצחק בן צבי, שהיה בתרפ"ט מראשי הוועד הלאומי, הזכיר בהזדמנויות שונות את פעילותו של הרב קוק בתקופת המאורעות. כאשר נודע על פריצת הפרעות בשבת בבוקר הרב לא נח ולא שקט, והחליט ליסוע לבית הממשל הבריטי⁷. שלמה זאבי מאנשי

5 הרב שמעון גליצרשטיין, למידת מסירות הנפש של רבנו זצ"ל, ההד, חוברת ו', אדר תרצ"ו, עמ' יב.

6 גבריאל אלקובי, צבא ה' על הגיוס לצה"ל על פי התורה וההלכה, כוכב יעקב תשס"ג, עמ' 144.

7 יצחק בן-צבי אל יהודה סלוצקי, 5.5.1957, בתוך 'ימימה רוזנטל (עורכת), יצחק בן-צבי הנשיא השני, ארכיון המדינה, עמ' 490.

הוועד הלאומי העיד כי בשבת בבוקר (24 באוגוסט 1929) פנו אליו כמה יהודים, ביניהם נתינים אמריקאים, ובקשו שהוועד יאשר להם להיפגש עם לארי לוק, ממלא מקום הנציב העליון, ועם הקונסול האמריקאי בירושלים, ולבקש את התערבותם להפסקת הפרעות. זאבי הלך עם אנשים אלה אל הרב קוק, כדי שהוא יצטרף אליהם ויעמוד בראש המשלחת, שתופיע בפני נציגי הממשל הבריטי כשהם עטופים בטליתותיהם. הם הגיעו אל הרב קוק לפני תפילת שחרית והציגו בפניו את הצעתם. הרב קוק התייחס להצעה בחיוב, אך אמר שעקב חולשתו אין בו כוח ללכת עד שם. זאבי הציע ליסוע לשם ברכב משום פיקוח נפש, והרב קוק לאחר הרהור קצר נתן את הסכמתו לכך. לבסוף הלך הרב עם זאבי לבית החולים 'הדסה' הסמוך לשיבה וטילפן משם ללוק, והפציר בו לעשות כל מה שהוא יכול כדי להפסיק את הפרעות של הערבים ברחבי הארץ⁸. ביומן האירועים שנוהל במטה ה'הגנה' בירושלים נרשם באותה שבת בשעה 07:30: "הרב קוק התיר את הנסיעה ועמד לנסוע אל בית הממשלה יחד עם משלחת של עוד אחדים, ולדרוש שיפעלו מאווירונים ומכונות [ירייה], ולקחת ערבויות [כבני ערובה] את המוכתרים ואת המופתי. בינתיים אנשי ביתו של הרב לא נתנו לו לצאת"⁹.

קיימת גרסה נוספת על פעילות זו: בשבת בבוקר, יום לאחר פרוץ מאורעות תרפ"ט, התקבלה בבית החולים "הדסה" ברחוב הנביאים בירושלים ההודעה על הטבח בחברון. רפאל מרינוב ששימש כמזכיר בית החולים ואחראי על המנהלה בו הודיע על כך לרב קוק ששיבתו שכנה בסמוך. הרב קוק הגיע אל משרדו של מרינוב ומשם שוחח טלפונית עם אדווין סמואל (בנו של הרברט סמואל הנציב העליון הראשון) שהיה מזכירו האישי של לוק, ואחר כך עם לוק עצמו, והודיע לו שהוא נמצא בבית חולים שבו נמצאים עשרות הרוגים למרות שהוא כהן והדבר אסור עליו לפי ההלכה, ונוסף לכך הוא מחלל עתה את השבת כי חיי יהודים בסכנה, ודרש את התערבות הממשל הבריטי. לדבריו הרב הודיע לו שהדם שנשפך בחברון הוא על ראשו¹⁰. אמנם נראה שמרינוב טעה בכמה פרטים. השיחה אמנם התקיימה בשבת בבוקר, אך הטבח בחברון אירע בשבת מאוחר יותר לפני הצהריים, והידיעות על כך הגיעו רק שעות אחר כך. שיחתו הטלפונית של הרב קוק התבצעה בקשר למהומות ולהרוגים שהיו בירושלים.

8 עדות שלמה זאבי, 1958, את"ה מס' 21.3.

9 ארכיון העבודה מכון לבון תיק IV 136/13.

10 עדות רפאל מרינוב, את"ה מס' 34.20. אדווין סמואל השתתף ב-22 באוגוסט אחר הצהריים, יום לפני פרוץ הפרעות, בפגישה שקיים ממלא מקום הנציב העליון לוק עם נציגי הצד היהודי והצד הערבי במגמה להרגיע את הרוחות. ראו: ימימה רוזנטל (עורכת), יצחק בן-צבי, הנשיא השני, ארכיון המדינה, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 176.

בעקבות פעילותו הנמרצת של הרב בימים האלו חששו בוועד הלאומי שהערבים ינסו לפגוע ברב קוק, ולכן הציב הוועד את איש ההגנה אליעזר חודורוב-חודורובסקי כשומר ראשו של הרב. הוא שמר בקביעות ליד ביתו, ונלווה אליו בעת הצורך. הוא ביצע תפקיד זה במשך 26 ימים¹¹.

חבר ה'הגנה' יעקב שמידע, ששימש כנהג בשירות ה'הגנה' בירושלים בתקופת מאורעות תרפ"ט, העיד כי הרב קוק התיר לו לנסוע בשבת לצורכי ביטחון גם אם הנסיעה אינה קשורה באופן ישיר לפיקוח נפש מידי, כגון הבאת אנשים, תחמושת ומזון למקומות שנדרש להגן עליהם. הרב סבר שבמצבים כאלה יש לציית למפקדים מבלי לעשות יותר מדי חשבונות¹².

מיד עם פרוץ המאורעות החלו הבריטים להזרים כוחות צבא נוספים לארץ כדי לתגבר את כוחותיהם. בערב ראש השנה תר"ץ, כחודש וחצי לאחר מאורעות תרפ"ט, התירה הרבנות הראשית לנהגים יהודים המובילים יחידות צבא במכוניותיהם, להסיע את החיילים הבריטים גם בימים הנוראים ובחגים¹³.

הרב קוק החליט שיש לקיים את הלוויותיהם של הרוגי ירושלים מיד במוצאי שבת. ההלוויה יצאה לכיוון הר הזיתים רק בחצות הלילה, בגלל הקושי להשיג ליווי בריטי כדי לאבטח את ההלוויה. לבסוף ניתן ליווי של שניים או שלושה שוטרים. יצחק בן צבי שהשתתף בהלוויה סיפר כי בעת הקבורה נשמעו יריות מכיוון תלפיות, והיה חשש שהמשתתפים בהלוויה יותקפו בידי ערבים מאבו דיס וסילואן. השוטרים פחדו וגם היו עייפים מפעילותם במשך היום, והם האיצו במלווים, ולכן הקבורה נעשתה בחיפזון¹⁴.

פליטי הטבח בחברון הובאו לבניין המשטרה בעיר, ושהו שם בתנאים קשים. הרב

11 [בן-צבי] אל קולונל קיש, 29.12.1929, דרישה לשלם לחדורובסקי את שכרו בסך 6.5 לא"י, לפי 250 מא"י ליום. חודורובסקי היה מאנשי היחידה הניידת של ההגנה, "המעופפת", בעת מאורעות תרפ"ט בירושלים, ומרבי החובלים הראשונים של חיל הים בתש"ח.

12 חיים ליפשיץ וצבי קפלן, שבחי הרא"ה: דברים שסופרו על מרן הרב א. י. הכהן קוק זצ"ל, הוצאת נזר דוד, ירושלים, תשנ"ה, עמ' רלה-רלו.

13 פיקוח נפש דוחה שבת ומועד, הארץ עמ' 1, כ"ו אלול תרפ"ט, 2/10/1929. להלן הקטע מעיתון דאר היום עמ' ד' כ"ד אלול תרפ"ט 29/9/29: נציגי הנהגים, ה"ה ירושלמי וברנשטיין, פנו לרב קוק בעניין עבודתם בימים הנוראים. הרב פסק "עת לעשות לה' הפרו תורתך", היהודים יעמדו בתפילתם, ועל הנהגים היהודים לדאוג שהצבא יוכל לעבור ממקום למקום גם בימים אלה, ובלבד שיצומו ויתפללו ביום הכיפורים. יש להניח שביסוד פסיקתו של הרב קוק עמד הצורך לאבטח את ריכוזי היהודים בבתי הכנסת בימים הנוראים כשהמתיחות הביטחונית שלאחר הפרעות בחודש אב טרם פגה.

14 ידיעות הדסה, חוברת 7-12, תמוז תרפ"ט - כסלו תר"ץ, פעולות הסתדרות מדיצינית הדסה בימי המאורעות מנחם-אב תרפ"ט, עמ' 8; י. בן-צבי, כתבי יצחק בן-צבי, כרך ראשון, זכרונות ורשומות, הוצאת מצפה. תל אביב, תרצ"ו, עמ' 204-205.

יעקב יוסף סלונים מחברון ביקש במוצאי שבת מהאחראים על חברון להתקשר לירושלים כדי לברר הלכות הקשורות בקבורת הנרצחים. הבריטים העבירו את העניין לטיפולו של חיימסון, פקיד ממשל יהודי בריטי לא-ציוני שהיה אחראי על העלייה, והלה בירר עניינים אלה עם הרב קוק ומסר אותם לרב סלונים. קבורת הנרצחים בבית הקברות בחברון נמשכה כל הלילה, לאחר זיהוי כל החללים¹⁵.

המתחיות נמשכה גם בתקופה שלאחר המאורעות. בערב ראש השנה תר"ץ הציע דוד ילין לוועד הלאומי לפנות לרבנות הראשית שתצא בהודעה שלא יאריכו בתפילה בימים הנוראים. חיים סלומון בא בדברים על כך עם הרב קוק, אך הוא סבר שהדבר יעורר פאניקה מיותרת¹⁶.

בתחילת תשרי תר"ץ פנתה הנהלת הוועד הלאומי במכתבים נפרדים אל הרב קוק ואל הרב משה מרדכי אפשטיין, ראש ישיבת חברון, וביקשה את חוות דעתם לגבי החזרת הישיבה לחברון. הרב קוק שהיה מהפעילים המרכזיים למען החזרת היישוב היהודי לחברון השיב ש"עניין זה מסור כולו לידי ההנהלה של הישיבה שבראשה עומד הרב הגאון ר' משה מרדכי עפשטיין, ואי אפשר לשום אדם להביע בזה דעה מבלעדם". הרב אפשטיין השיב להנהלת הוועד הלאומי "שאי אפשר לנו לחשוב אודות זה. הן האבות מפקידים בידינו את בניהם, ואנחנו אחראים בעדם, ואיך נובלים עתה למקום המסוכן הזה. בעת שחיפשנו מקום לקבוע שם את הישיבה הלכנו אל מושל חברון לשאול חוות דעתו אודות הבטוחות [הביטחון] להושיב הישיבה במקום אשר רוב תושביו ערבים. והוא אמר שהמקום בטוח, ושהממשלה שומרת בכל האמצעים. ובאמת קודם ההסתה הייתה חברון מקום בטוח, אבל עתה שההמון פרוע לשמצה, אי אפשר לנו לשוב עם הישיבה לחברון"¹⁷. יש להניח ששאלה זו גרמה לרב קוק התלבטות קשה, מכיוון שהיה ברור לו שהישיבה מהווה גורם חשוב בשיקום היישוב היהודי בעיר; אך הוא החליט להשאיר את ההחלטה בידי ראש הישיבה.

בעת דיון בהנהלה הציונית ב"ז במרחשון תר"ץ (20 בנובמבר 1929), בהשתתפות שני הרבנים הראשיים על עניין הקשור בכותל המערבי, ציין הרב קוק את השמועות בדבר הכנות הערבים להתנפל ב-6 בדצמבר על היישוב היהודי, וביקש לעדכן ולהזהיר בעוד מועד את הממשל הבריטי, ולדרוש לתגבר את הכוח הצבאי בארץ או לפחות לא לצמצמו. הרב ביקש לשמור על מתינות בדרישות לגבי זכות התפילה

15 עדות הרב יעקב יוסף סלונים, ארכיון הספרייה הלאומית, V 722/01/10.

16 דיווח מיומן הוועד הלאומי, 3.10.1929, אצ"מ [1/150/2].

17 הנהלת הוועד הלאומי אל הרב קוק, ה' תשרי תר"ץ; הנהלת הוועד הלאומי אל הרב מ. מ. אפשטיין, ה' תשרי תר"ץ; הרב קוק אל הנהלת הוועד הלאומי, ח' תשרי תר"ץ; הרב משה מרדכי עפשטיין אל הנהלת הוועד הלאומי, אצ"מ [1/111].

ליד הכותל, שיש לעמוד עליה - אך לא "לעשות משולחן וכסאות ומחיצה ענין דתי ממדרגה ראשונה"¹⁸.

בעקבות הפרעות בשכונות ירושלים בתרפ"ט הופסקה שחיטת הבקר בבית המטבחים הסמוך לירושלים שהיה משותף ליהודים וערבים. הרב קוק פנה בה' אלול תרפ"ט אל הוועדה המשפטית של ההנהלה הציונית בבקשה שיטפלו ברצינות ובאופן מידי להשיג רישיון למשחטה מתאימה בתוך העיר ירושלים, כי כבר שלושה שבועות שאין שיווק בשר ליהודים בירושלים, כי "ללכת בבית המטבחים שהרוצחים עם סכיניהם מצויים שם היא סכנה ודאית, גם אם תינתן איזה שמירה"¹⁹.

דרישה מהממשל הבריטי לדאוג לשמירה על הביטחון

בקיץ תרצ"א התחדשה המתיחות בין יהודים וערבים בארץ עקב החלטת הממשל הבריטי לחמש את המושבות היהודיות לשם הגנה עצמית. בסוף הקיץ התכנסו בשכם נציגי הוועידה הלאומית הערבית מאזורים שונים בארץ לדון בעניין זה ובפעילות כנגדה. בין המשתתפים היה גם השיח' צברי אל עבדין מחברון אשר הציע לארגן חבורות לוחמות שיפגעו בישובים היהודים, והעיתונות הערבית החלה בהסתה שהגבירה את המתיחות. הרב קוק נפגש ביוזמתו עם הנציב העליון כדי לשמוע ממנו מה בדעת הממשל הבריטי לעשות כדי למנוע פגיעה בסדר ובביטחון, והנציב הרגיע את הרב והודיע לו כי יש לממשל מספיק כוחות לשלוט במצב, ושיש לו גם סמכות מיוחדת לדרוש תגבור צבאי מהכוחות הבריטיים המוצבים במצרים. נוסף על כך הנציב העליון הבהיר לרב קוק שאין בכוונת הממשל להיכנע לדרישות הערבים ולהוציא את הנשק שסופק למושבות. הממשל אף לא התיר לערבים לקיים שביתה שתוכננה ל-15 באוגוסט 1931. בסופו של דבר רק בשכם התקיימה הפגנה, והיא זוכאה בכוח בידי הבריטים תוך שימוש בירי חי שפגע בכמה מפגינים²⁰.

אימונים ושירות בשבת וחג

יעקב פת מונה למפקד ה'הגנה' במחוז ירושלים באביב תרצ"א, והוא החל לארגן את המחוז מחדש. הגיוס הוגבר, וכלל גם את הציבור הדתי, כולל תלמידים

18 פרטוקול ישיבת ההנהלה הציונית 20/11/1929, גצ"ד 28-ב. הדיון עסק בתגובה למכתב של האגודה המוסלמית לשמירה על מסגד אל-אקצא אל הרבנות הראשית, בו הם דורשים הסכמה לכך שליהודים תהיה רק זכות ביקור ליד הכותל.

19 הרב אברהם יצחק הכהן קוק אל הוועדה המשפטית, ה' אלול תרפ"ט, אצ"מ 2282-30.

20 הוועידה בשכם, דבר 2/8/1931 עמ' 1; רשמים מוועידת שכם, דבר 4/8/1931 עמ' 1; הרב קוק אצל הנציב, דבר 7/8/1931 עמ' 1; לאחר יום שכם, דבר 26/8/1931 עמ' 1.

מישיבת מרכז הרב. במהלך שנת תרצ"ג התעורר ויכוח בישיבת מרכז הרב בין התלמידים, בשאלה האם המגויסים הדתיים יכולים להשתתף באימונים שנערכו בדרך כלל בשבתות. היו שהסתייגו מהגיוס בכלל, שמא יביא הדבר לחילול שבת. הרב קוק הזמין את יעקב פת לשיחה, וביקש להבין מדוע מתבצעים האימונים דווקא בשבת. פת השיב שהדבר קשור לזמן הפנוי בשבת כי במהלך השבוע קשה למצוא זמן לאימונים, וכן לעובדה שקל יותר להסוות בשבת את האימונים כאימוני ספורט. פת סיפר לרב קוק שהוא ורחל ינאית בן-צבי ביקרו את אנשי הקהילה היהודית בחברון כמה חודשים לפני הפרעות. הם נכנסו לביקור גם לשיבה, ופגשו שם את התלמידים שהגיעו ללמוד שם מכמה ארצות. בשיחה עמם הם העלו את השאלה מה יעשו במקרה של מהומות, ונענו שיתגוננו. ועל השאלה במה יתגוננו, שהרי אינם מאומנים ואין להם כלי נשק, נענו: "ה' יהיה בעזרנו". פת ציין בפני הרב שאילו ידעו תושבי חברון להחזיק נשק פני הדברים בתרפ"ט היו שונים. בכל אופן הרב קוק לא אישר לקיים אימונים בשבתות, וסוכם על קיום אימונים למגויסים הדתיים בקבוצות נפרדות בימי שישי. הסדר זה הביא להגברת הגיוס של החוגים הדתיים ל'הגנה'. פת העיד כי הרב קוק נתן לו מכתב חתום ובו היתר נסיעה בשבת, והוא נהג להשתמש בו בהגיעו במסגרת תפקידו למקומות בהם הקפידו על שמירת השבת²¹.

ימי חגיגות "נבי מוסא" של המוסלמים היו ימים מועדים לפורענות ליהודים ולשלטון הבריטי. מועד חגיגות מסוכנות אלה חל תמיד סמוך או במקביל לחג הפסח, ובימים אלו השלטון הבריטי נהג לתגבר את כוחותיו בירושלים העתיקה כדי לשמור על הסדר. בראשית שנות השלושים הוצבו גם כעשרים שוטרים יהודים בעיר העתיקה בימים האלו. יהודי העיר העתיקה הזמינו את השוטרים לחגוג עמם את ליל הסדר, וגם האווירה של ההכנות לחג עוררה אצל השוטרים געגועים לחגוג את החג כראוי בביתם. הם פנו לממונה עליהם בבקשה לחופשת חג לליל הסדר, אך הלה טען שעדיין לא נתקבלו הוראות לכך. השוטרים החליטו לפנות לרב קוק, ונציגם יצחק כהן נשלח אליו. הרב פסק שמחציתם, בעלי המשפחות, יחגגו את ליל הסדר בבית, והחצי השני יחגגו בבית את שביעי של פסח, מפני שאין להפקיר את יהודי העיר העתיקה לילה ויום בידי שוטרים זרים בלבד. בו במקום הוא שוחח טלפונית עם המפקח הכללי של המשטרה, אשר אישר את ההסדר הזה²².

21 עדות יעקב פת, ערב שבועות תש"ט, את"ה מס' 139.15, ועדות המשך ללא תאריך, את"ה מס' 53.69; אליעזר לובראני (עורך), דרכו של אדם: קובץ לזכרו של יעקב פת, הרצליה, תשי"ח, עמ' 102; עדות שמעון אגסי, 28/2/1957, את"ה מס' 84.51; עדות תקוה אלדובי, את"ה 136.27.

22 יצחק יוד כהן, השוטר העברי בביתו הלאומי. אחיאסף, ירושלים, ת"ש, עמ' 78-80.

תמיכה בערבים שסייעו ליישוב היהודי

הרב קוק נהג להמליץ על סיוע לערבים שפעלו למען שלום בין היהודים והערבים. כך למשל כתב בכ"ג טבת תרצ"א בפנייה אל הקולונל פרידריך הרמן קיש, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית: "המוכ"ז הערבי מר יאסיף בי חדאד נודע במפעלו לטובת השלום, וכבר העידו עליו נכבדים, נעתרתי לבקשתו להודיע טיבו לכבודו הנעלה". במכתב נוסף מט"ז אייר תרצ"א אל קיש הוא כתב: "המוכ"ז, אחד הערבים הנוודעים לדורשי שלום. הוא כעת במצוקה. אנכי עזרתיו מעט בלירה אחת, אבל עדיין חסר לו לתשלום החוב המוטל עליו. אשמח אם יעלה בידי כבודו להשלים לו את העזרה"²³.

סיכום

קבלת עול הרבנות בארץ ישראל בתקופה שהיישוב היהודי בה הולך ומתפתח העמידה את הרב קוק בפני אתגרים לא פשוטים. בין אתגרים אלה היו בעיות ביטחוניות, והרב קוק נדרש מדי פעם להתערב ואף לפסוק הלכה בעניינים ביטחוניים שונים: מידיים, עקרוניים, פרטיים וציבוריים, שלא תמיד היו להם תקדימים בספרי ההלכה. פעולה זו של הרב קוק התבצעה בתנאים לא קלים - ציבור יהודי גדול הדוגל בחילוניות אידיאולוגית, ושלטון זר ולא תמיד ידידותי. במאמר זה נלקטו ממקורות שונים מספר אירועים שבהם פעל הרב קוק זצ"ל בנושאים ביטחוניים שונים.

23 הרב קוק אל קולונל קיש, כ"ג טבת תרצ"א. הרב קוק אל הקולונל קיש, ט"ז אייר תרצ"א. אצ"מ [105/26].

האומה שלנו תיבנה ותתכונן, תשוב לאיתנה למכונות חייה כולם, על ידי מה שהאמוניות שלה, היראיות שלה, דהיינו התוכן האצילי המקודש האלוקי שלה, יתפשט, יתגבר, ישתכלל ויתאמץ. כל בוני האומה יבואו לעומק האמת של נקודה זו, ואז בקול מלא גבורה ועוז יכריזו על עצמם ועל עמם בקול גדול: לכו ונשובה אל ה'! והתשובה תשובת אמת תהיה, והתשובה מכון גבורה תהיה, והתשובה תתן עוז ותעצמות לכל הסעיפים המעשיים והרוחניים. לכל ההליכות כולן הדרושות לבנין האומה ושכלולה, ליקצתה לתחייה, להתעודדות עמדתה. העיניים תיפקחנה, הנשמה תיזך, אורה יבריק, מעופה יתגדל, ועם נברא יקום, עם גדול עצום ורב, אור אלוקים עליו וגדולת לאום לו, כלביא יקום וכארי יתנשא. אורות התשובה פרק טו סע' יא